

Μερικές πλευρές του ζητήματος των οριακών οργανώσεων,
με αφορμή- αναφορά στο βιβλίο της Α. Ποταμιάνου
« Ψυχική Οικονομία και Δυναμική στις Οριακές Καταστάσεις»¹
από τον Β. Δημόπουλο

Η Άννα Ποταμιάνου, εξ αρχής αναρωτιέται αν είναι σκόπιμο να χρησιμοποιούμε τον όρο «οριακές καταστάσεις», ή «οριακή οργάνωση». Πιστεύει πως μπορούμε να χρησιμοποιούμε τον ένα ή τον άλλο, με κάποιες όμως προϋποθέσεις, όπως για παράδειγμα, να μην αποδίδουμε στην έννοια «οργάνωση» τη συνθήκη της μονιμότητας, ούτε την έννοια της προσωρινής συνθήκης στον όρο «κατάσταση». Προσωπικά προτιμώ τον όρο «οργάνωση», διότι πιστεύω πως η έννοια της «κατάστασης» παραπέμπει σε μια σταθερότητα, εκτός αν πει κανείς ότι οι οριακοί είναι σταθεροί στην αστάθειά τους.

Εκείνο όμως που θέλω ιδιαίτερα να επισημάνω είναι η οπτική κάτω από την οποία η συγγραφέας εξετάζει και αντιλαμβάνεται τις οριακές οργανώσεις. Εξετάζει λοιπόν το θέμα υπό το πρίσμα δύο θεμελιωδών παραμέτρων

α) από την πλευρά των επενδύσεων και των αντεπενδύσεων και

β) από την πλευρά των κινήσεων της διαπλοκής και αποσύνδεσης των ενορμήσεων.

Πιστεύει ότι το πρόβλημα στους οριακούς είναι η οργάνωση των ορίων, μέσα και έξω. Συμφωνεί με τη θέση του Α. Green ότι το πρόβλημα εδώ βρίσκεται στην επένδυση των ορίων μέσα/έξω, αλλά και μεταξύ των ορίων των ψυχικών συστημάτων (Εγώ, Υπερεγώ, Εκείνο). Αυτή η οπτική έχει το πλεονέκτημα της βαθύτερης κατανόησης της συνοχής της ταυτότητας και της επαφής με την εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα αυτών των ασθενών. Εδώ υπεισέρχεται και η διαδικασία της διαπλοκής- αποσύνδεσης των ενορμήσεων. Μια διαδικασία όμως πολύπλοκη, δυσνόητη για πολλούς, χωρίς κλινικό αντίκρισμα για άλλους. Προσωπικά επιθυμώ ένα διάλογο-συζήτηση πάνω σ' αυτό το θέμα, που όμως ίσως θα ήταν χρήσιμο να γίνει με μια άλλη ευκαιρία, όταν ελπίζω, θα ανοίξουμε το κεφάλαιο των ενορμήσεων και της διαπλοκής τους. Θα αρκεστώ εδώ να παρακολουθήσω τη σκέψη της Α. Ποταμιάνου στο πώς βλέπει αυτή τη διάσταση στους οριακούς.

Όμως μπορούμε να έχουμε μια ανταλλαγή σκέψεων στο εξής. Γνωρίζουμε ότι ο Ο. Kernberg, ορίζει τις οριακές οργανώσεις, σαν εκείνες που βρίσκονται μεταξύ νεύρωσης και ψύχωσης. Μ'άλλα λόγια μιλάει για ένα φάσμα που αρχίζει από τις ναρκισσικές ανεπάρκειες που μπορεί

¹ Άννα Ποταμιάνου: Ψυχική Οικονομία και Δυναμική στις Οριακές Καταστάσεις. Εκδόσεις Χατζηνικολή, 1993

να εκδηλώνονται με νευρωτικά συμπτώματα και να φθάνει μέχρι το άλλο άκρο της ναρκισσικής παθολογίας. Αναφέρεται ο Kernberg σε πρώιμους μηχανισμούς άμυνας (διχοτόμηση, διάψευση, εξιδανίκευση, παντοδυναμία, προβλητική ταύτιση κ.λ.π.). Θεωρεί πάντως την έλλειψη διαφοροποίησης του Εγώ από το αντικείμενο – επομένως την ασάφεια των ορίων του Εγώ- χαρακτηριστικό της οριακής παθολογίας. Πιστεύω ότι η συγγραφέας μπορεί να μας δείξει περισσότερο τις διαφορές της οπτικής του O. Kernberg, απ' αυτές που αναπτύσσει η ίδια. Όπως επίσης θα πρέπει να δούμε πώς κατανοεί τις διαφορές από τις λεγόμενες ναρκισσικές οργανώσεις.

Παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι άξονες στους οποίους στηρίζεται η συγγραφέας, για να ξετυλίξει το νήμα της προβληματικής της. Έτσι, καταπιάνεται με τους άξονες:

A) Οριακοί και επαναλήψεις.

Οι επαναλήψεις στους οριακούς είναι κυρίως δύο τύπων:

α) εκείνες στις οποίες υπερισχύει η βία στις εκφορτίσεις, κλαστικού τύπου. Επικρατούν οι κενώσεις των διεγέρσεων σε πράξεις και σωματοποιήσεις στερούμενες στην ουσία αναπαραστάσεων και φαντασιώσεων. Επαναλήψεις επομένως πέραν της αρχής της ευχαρίστησης.

β) Επαναλήψεις οι οποίες κρατούν μία σχέση με την ενόρμηση, έστω τραυματική.

B) Οριακοί και μαζοχισμός

Η λιβιδώς, σ' αυτές τις οργανώσεις, βρίσκεται σε συνεχή κίνδυνο να χάσει την ποιότητά της, εξ αιτίας της ποσότητας που υπερχειλίζει, και η οποία μπορεί να είναι συνέπεια της αποσύνδεσης των ενορμήσεων (η άποψή μου είναι ότι εδώ, η δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων δίνει ικανοποιητικές απαντήσεις). Από την άλλη, οι οριακοί, μη μπορώντας να ελέγξουν τη λιβιδινική ενέργεια, ορμούν στο αντικείμενο, παρά την απειλή του άγχους εισβολής και απώλειας των ορίων (άγχος οριοθέτησης)

Γ) Οριακοί και άγχος

Το άγχος των οριακών είναι κυρίως άγχος οριοθέτησης. Ένα άγχος δηλ. που έχει να κάνει με το άγχος της κατάλυσης των ορίων μέσα- έξω, αλλά και των ορίων μεταξύ των ψυχικών συστημάτων, με αποτέλεσμα το κατακλυσμικό άγχος των κρίσεων πανικού, για παράδειγμα. Η θέση της συγγραφέως είναι πως το άγχος εισβολής και το άγχος αποχωρισμού είναι δευτερογενή σε σχέση με το άγχος που αφορά την οριοθέτηση πεδίων (εσωτερικών και εξωτερικών).

Δ) Οριακοί και αντικείμενο

Είναι χαρακτηριστική η προσκόλληση αυτών των αναλυομένων σε εξωτερικά αντικείμενα και στην εξωτερική πραγματικότητα. Όταν τα χάνουν, έχουμε μια μαζική βίαιη αποεπένδυση

τόσο του αντικειμένου, όσο και του εγώ. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα φαντασιώσεις και βιώματα συγχώνευσης, τα οποία είναι ένας τρόπος να διακοπεί η σχέση. Βρισκόμαστε επομένως στην προβληματική των πρωτογενών ταυτίσεων. Η αναλύτρια ονομάζει αυτές τις φάσεις «θερμές στιγμές της ψυχανάλυσης».

Περιτό να πω, ότι, σ' αυτές τις στιγμές ή και μονιμότερα πάσχουν εμφανώς οι εσωτερικεύσεις, αφού το αντικείμενο είναι κυρίως ναρκισσικό. Αυτό συμβαίνει διότι οι επενδύσεις κατευθύνονται κυρίως στο Εγώ ενώ το αντικείμενο, δεν είναι παρά καθρέφτης-αντανάκλαση ή το διπλό. Αλλά, όπως είπα, οι επενδύσεις, σε στιγμές κάμψεων, δεν κρατάνε ούτε στο επίπεδο του Εγώ- οπότε θα είχαμε μια οργάνωση ναρκισσική κυρίως.

Άλλωστε η απουσία του αντικειμένου βιώνεται ως κενό, λόγω της ανεπάρκειας των εσωτερικεύσεων και της μαζικής αποεπένδυσης. Ενώ ο νευρωτικός ξαναβρίσκει το αντικείμενο μέσω της οργάνωσης της φαντασίωσης της επανεύρεσης στο επίπεδο της ψευδαισθητικής ικανοποίησης της επιθυμίας, ο οριακός δεν έχει αυτή τη δυνατότητα, αφού οι εσωτερικεύσεις χωλαίνουν. Σκέπτομαι πως εδώ τίθεται επί τάπητος η προβληματική του τραύματος και η δυνατότητα των αντεπενδύσεων σ' αυτό. Εννοώ πως το αδύναμο Εγώ του οριακού, μη μπορώντας κάποιες στιγμές να κάνει ισχυρές αντεπενδύσεις αφ' ενός και να τις αντέξει αφ' ετέρου εκφορτίζει και στη θέση της απουσίας, βιώνεται το κενό.

Ας μην ξεχνάμε- σημειώνει η Α. Ποταμιάνου- πως η δυνατότητα των μη συνδέσεων με αναπαραστάσεις, είναι εγγεγραμμένη στον πυρήνα του ανθρώπινου ψυχισμού. Τούτο διότι οι διεγέρσεις οι ενδομήτριες και οι αμέσως μετά τη γέννηση, δεν μπορούν να μεταλλαγούν σε αναπαραστάσεις. Έτσι, προερχόμαστε από ένα χάσμα, το οποίο ασκεί σ' όλους μας μια έλξη. Είναι το σημείο 0 του Bion; Αλλά αυτή η θεματική του τραύματος είναι αντικείμενο άλλης συζήτησης. Επίσης, μόνο επιγραμματικά αναφέρω την ενδιαφέρουσα σκέψη της συγγραφέως - με αφορμή τις ιδέες των φυσικών Prigogine και Stengers, περί των ελκυστών, - ότι το Εγώ υφίσταται την έλξη των παράδοξων ελκυστών στους οποίους εντάσσει το πρωτογενές απωθημένο, όπως και το δευτερογενές, καθώς επίσης και τη διάσταση του τραύματος. Χρειαζόμαστε πολύ περισσότερες σκέψεις πάνω σ' αυτά, διότι άπτονται του θέματος της σχέσης της ψυχανάλυσης με άλλες επιστήμες.

Διαβάζοντας το μέρος εκείνο του βιβλίου, όπου αναφέρεται στην πρωτογενή πρωκτικότητα, έδειξα ξεχωριστό ενδιαφέρον, διότι μου άνοιξε δρόμο για την κατανόηση κάποιων αντιμεταβιβαστικών κινήσεων στην θεραπεία οριακών οργανώσεων. Κατανόησα καλύτερα

· Βρίσκω ενδιαφέρον το παράδειγμα του αναλυομένου, ο οποίος δεν γνώριζε τίποτα για τις σχέσεις του με το όμοιο και με τον ίδιο του τον εαυτό, μέχρι που η συνήχηση των λέξεων «φιλάω» και «φυλάω» έδωσε στην αναλύτρια τη δυνατότητα να του δείξει το λανθάνον περιεχόμενο ενός ονείρου, όπου στην ουσία «φύλαγε» τα αυτιά του, δηλ. προστάτευε το άνοιγμα από το οποίο δεχόταν τα λόγια της αναλύτριας.

ένα αντιμεταβιβαστικό συναίσθημα ακινητοποίησης, ιδιαίτερα στη σκέψη. Με την έννοια της πρωτογενούς προωκτικότητας η Α. Ποταμιάνου, αναφέρεται στην κίνηση εγκύστωσης - ακινητοποίησης του αντικειμένου, η οποία θα προφύλασσε τον ψυχισμό από τις περιπέτειες του πάρε-δώσε. Η ακινητοποίηση όμως αυτή παγιδεύει και το ίδιο το Εγώ. Βρισκόμαστε εμπρός στην παιδική παντοδυναμία; Ποιά η σχέση της με την προωκτικότητα; Πάντως ο όρος πρωτογενής προωκτικότητας, αναφέρεται και από τον Α. Green. Δεν είμαι όμως βέβαιος ότι μιλάνε για την ίδια προβληματική.

Όλες αυτές οι αναδιηγήσεις, οδηγούν επίσης στο ερώτημα- όσο παράδοξο κι αν φαίνεται:- Έχουν οι οριακοί επιθυμία; Νομίζω πως δύσκολα θα μίλαγε κανείς για επιθυμία στους οριακούς, αν λάβουμε υπ' όψιν μας όσα προσπάθησα να πω μέχρι τώρα, π.χ. πώς μπορεί να είναι επιθυμητό ένα αντικείμενο (ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας), όταν το υποκείμενο αισθάνεται υπό διωγμόν, απειλούνται τα όριά του και ως εκ τούτου θα πρέπει εξ ορισμού το αντικείμενο να είναι κακό και προς καταστροφή; Να λοιπόν ένα άλλο μεγάλο ζήτημα- τόσο θεμελιώδες για την κλινική μας πράξη- στο οποίο μπορούμε να εστιάσουμε μέσα από το διάλογο.

Χάριν της οικονομίας χρόνου και χώρου, θα περάσω στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου που είναι ο ρόλος της ελπίδας στις οριακές οργανώσεις. Η Α. Ποταμιάνου εξετάζει την προβληματική της ελπίδας ως αντίστασης στους οριακούς. Γιατί αντίσταση; Πρώτα απ' όλα στο επίπεδο του ναρκισσισμού είναι η προσδοκία ενός ιδεώδους, μέσα σ' ένα «μεγαλόπνοο βίωμα του Εγώ», το οποίο δεν θα πραγματοποιηθεί ποτέ, διότι αλλιώς θα απειλούσε τον ναρκισσισμό που θέλει να είναι αδιαπέραστος και άθικτος στο χώρο και χρόνο.

Από την άλλη η ψυχική κινητοποίηση προκαλεί τρόμο, διότι προϋποθέτει δαπάνη ψυχικής ενέργειας, η οποία ενέργεια δεν είναι πάντα διαθέσιμη, η δε επένδυσή της βιώνεται ως αιμορραγία. Με τη φλόγα της ελπίδας να παραμένει άσβεστη, διαφυλάσσεται ο μαζοχισμός, η αποερωτικοποίηση του οποίου- όπως είπα προηγουμένως- θέτει εκτός λειτουργίας το ψυχικό όργανο και τότε αναλαμβάνουν τα ηνία η συμπεριφορά και το σώμα (εκφορτίσεις μέσω πράξεων, ψυχοσωματικές διαταραχές. Η σχέση μαζοχισμού και συμπεριφοράς από τη μια, ψυχοσωματικών διαταραχών από την άλλη είναι μία άλλη εστία συζήτησης και προβληματισμού). Όταν ο μαζοχισμός δεν «κρατάει» (όταν η ενόρμηση θανάτου έχει τον πρώτο λόγο), δεν έχουμε πλέον επένδυση του αντικειμένου της ελπίδας, αλλά η ίδια η διαδικασία της ελπίδας γίνεται αντικείμενο επένδυσης. « Η ελπίδα, δεν είναι πια ελπίδα για κάτι, δεν γνωρίζει πια το αντικείμενό της. Οι ασθενείς συνεχίζουν να ελπίζουν, χωρίς να ξέρουν τι ελπίζουν» λέει η Α. Ποταμιάνου. Έτσι, η ελπίδα ως αντικείμενο πλέον, γίνεται ένα είδος φετίχ (Ο C. David μιλάει εδώ για συναισθηματική διαστροφή). Αναρωτιέμαι όμως:

έχουμε μπει στη σφαίρα του ηθικού μαζοχισμού; Αν ναι μπορούμε τότε να μιλάμε για διαδικασία φετιχοποίησης;

Όπως και να έχει πάντως είμαστε στο χώρο της λειτουργίας της ελπίδας ως αντίσταση στην ψυχική αλλαγή. Άλλωστε όταν η ελπίδα συντηρεί τον πόνο (στο όνομα μιας

« καλύτερης ημέρας που θα έλθει»), δε βρισκόμαστε εμπρός στην αγκύστρωση του ψυχισμού στον πόνο, όχι πια σαν μέσο μαζοχιστικής ευχαρίστησης, αλλά σαν ένας τρόπος να νοιώθει το υποκείμενο ότι υπάρχει; Ο πόνος δηλαδή να λειτουργεί ως ένα αντικείμενο, « κακό» έστω, αλλά παρόν. Έτσι, θα απέφευγε το άτομο τον τρόπο της κατάρρευσης και του κενού. (Ας σκεφτούμε την θέση του Freud το '26 στο

« Αναστολές, συμπτώματα, άγχος» Addendum, πως η μετάβαση από το φυσικό στον ψυχικό πόνο αντιστοιχεί με μία αλλαγή από την ναρκισσική επένδυση, στην επένδυση αντικειμένου).

Τελειώνω, αφήνοντας όμως εκτός ανάπτυξης το τρίτο μέρος του βιβλίου που αφορά τη θεραπευτική προσέγγιση των οριακών. Αυτό θα ήταν το θέμα μας σ' έναν άλλο χρόνο.

Αναφέρω απλώς ότι καταπιάνεται με την προβληματική των ερμηνειών και κατασκευών.

Έτσι, θα εγκαινίαζα έναν άλλο κύκλο συζητήσεων με το ερώτημα: πώς αντιλαμβάνεται η συγγραφέας τα περάσματα από την «ελπίδα..... ως μερικό αντικείμενο στην Πανδώρα..... σε συναίσθημα στον Προμηθέα..... και τελικά σε συνδέουσα επένδυση.....»

Βασίλης Δημόπουλος

Ψυχίατρος, Ψυχαναλυτής, Μέλος της Ε.Ψ.Ε